

УДК 502.74
© 2014

Н.О. БРУСЕНЦОВА,
науковий співробітник

Національний природний парк
“Слобожанський”, Україна
E-mail: n_brusentsova@mail.ru

**ФАУНІСТИЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ
НПП “СЛОБОЖАНСЬКИЙ”
ТА ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Показано, що ландшафтне різноманіття Національного природного парку (НПП) “Слобожанський” зумовлює різноманіття фауністичне. На сьогодні на території парку налічується 436 видів тварин. 36 із них потребують особливої уваги, оскільки є рідкісними для України або вразливими на території НПП “Слобожанський” та його околиць. Наведено фактори, які можуть негативно вплинути на кількісний та якісний стан різноманіття фауни, та запропоновано заходи з його збереження.

Ключові слова: фауна, національний природний парк, різноманіття.

Територія Національного природного парку (НПП) “Слобожанський” розташована у межах Східноєвропейської провінції зони листяних лісів Європейсько-Обської підобласті Європейсько-Сибірської області Палеарктичного підцарства Арктогеї. Фауна представлена деякими західно-європейськими видами, які частіше замінюються вікарними місцевими або навіть сибірськими фауністичними елементами [5].

Ландшафтне різноманіття Національного природного парку “Слобожанський” зумовлює різноманіття фауністичне. Але досліджень тваринного населення на його території проводилося вкрай мало, і вони присвячені лише окремим групам видів або окремим видам [1–4]. Тому **основною метою роботи** було провести інвентаризацію фауни, виявити причини, які можуть вплинути на стан популяцій видів у межах території досліджень, та визначити заходи, що дозволять їх зберегти.

Матеріал та методи дослідження. Національний природний парк “Слобожанський” було створено 11 грудня 2009 р. з метою збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об’єктів лісостепової зони. Понад 90 % території парку складають ліси. На правому, корінному, березі р. Мерла домінують кленово-липові діброви природного походження; на лівому – природні та насаджені на місці раніше зведених соснові ліси. Візитною картою НПП є блюдеподібні зниження на другій (боровій) терасі р. Мерла, з якими сполучені

унікальні для Харківщини екосистеми: сфагнові та осоково-сфагнові болота, заболочені березняки та вільшняки, борові озера.

Інвентаризація фауни проводиться шляхом проходження маршрутів та огляду біотопів, що представлені в парку. Усі знахідки фіксуються за допомогою GPS-навігаторів та заносяться до електронної таблиці “Польовий щоденник”. До визначення видів залучаються фахівці з окремих груп тварин. Лісогосподарча діяльність, яка проводилася на території парку до

1. Кількість видів тварин у фауні НПП “Слобожанський”

Систематична група тварин	Кількість видів
Хребетні тварини	
Ссавці	33
Птахи	121
Плазуни	7
Земноводні	11
Разом	172
Безхребетні тварини	
Черви пояскові	2
Павукоподібні	82
Комахи	171
Молюски	9
Разом	264
Усього тварин	436

2. Заходи для збереження окремих видів тварин

Вид тварин	Вид загроз	Запланований захід
1	2	3
Тип Членистоногі Клас Комахи Insecta. Ряд Бабки Odonata		
<i>Coenagrion hastulatum</i> Charpentier, 1825 (ЧСХ) <i>Leucorrhinia rubicunda</i> Linnaeus, 1758 (ЧСХ) <i>Anax imperator</i> Leach, 1815 (ЧКУ, ЧСХ) <i>Leucorrhinia pectoralis</i> Charpentier, 1825 (Берн. К., ЧСХ) <i>Sympetrum danae</i> Sulzer, 1776 (ЧСХ)	1. Зменшення площі лісових боліт та озер. 2. Забруднення водойм. 3. Деградація коловодних біотопів через надмірне рекреаційне навантаження.	1. Включення до заповідної зони більшої частини лісових боліт та озер. 2. Моніторинг стану болотяних екосистем. 3. Регулювання рекреаційного навантаження.
Ряд Твердокрилі Coleoptera		
<i>Purpuricenus kaehleri</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, ЧСХ) <i>Lucanus cervus cervus</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берню К., ЧСХ)	1. Знищення старовікових деревостанів та окремих старовікових дерев. 2. Зменшення кількості мертвої деревини.	1. Включення до заповідної зони частини старовікових деревостанів. 2. Збереження окремих старовікових дерев, мертвої деревини в лісових біотопах.
Ряд Лускокрилі Lepidoptera		
<i>Heteropterus morpheus</i> Pallas, 1771 (ЧСХ) <i>Papilio machaon</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, ЧСХ) <i>Parnassius mnemosyne</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берню К., ЄЧС, ЧСХ) <i>Iphiclides podalirius</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, ЧСХ) <i>Zerynthia polyxena</i> Denis & Schiffermüller, 1775 (ЧКУ, Берн.К., ЧСХ) <i>Catocala fraxini</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, ЧСХ) <i>Marumba quercus</i> Denis & Schiffermüller, 1775 (ЧКУ, ЧСХ) <i>Endromis versicolora</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, ЧСХ)	1. Знищення лісів. 2. Застосування пестицидів. 3. Знищення диких плодкових дерев та чагарників. 4. Надмірне рекреаційне навантаження. 5. Відлов для продажу та створення колекцій. 6. Трав'яні пожежі.	1. Заборона використання пестицидів на сільгоспугіддях, що прилягають до парку. 2. Регулювання рекреаційного навантаження. 3. Збереження ділянок природних лісів. 4. Посилення контролю за незаконним відловом. 5. Гасіння трав'яних пожеж.
Тип Хордові Клас Плазуни Reptilia, Ряд Лускати Squamata		
<i>Coronella austriaca</i> Laurenti, 1768 (ЧКУ, Берн. К., ЧСХ) <i>Vipera nikolskii</i> Vedmederjja, Grubant at Rudaeva, 1986 (ЧКУ, Берн.К., ЧСХ)	1. Знищення природних місць існування. 2. Знищення людиною. 3. Загибель на автомобільних шляхах. 4. Відлов для продажу та утримання в неволі.	1. Збереження лісів, особливо природних старовікових ділянок. 2. Регулювання рекреаційного навантаження. 3. Моніторинг автомобільних шляхів, що прилягають до території парку та розробка рекомендацій щодо створення біопереходів. 4. Посилення контролю та запобігання незаконного відлову.

Продовження табл. 2

1	2	3
Клас Птахи Aves		
Ряд Лелекоподібні Ciconiiformes		
<i>Ciconia nigra</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ)	Вирубування лісів. 2. Меліорація лісових угідь. 3. Фактор непокоєння.	1. Включення до заповідної зони ділянок болотяних екосистем та старовікових лісів. 2. Моніторинг стану болотяних екосистем парку. 3. Створення ділянок спеціального режиму охорони в місцях гніздування.
Ряд Журавлеподібні Gruiformes		
<i>Grus grus</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЄЧС, ЧСХ)	1. Висихання лісових боліт та озер. 2. Меліорація заплавних лісів. 3. Фактор непокоєння. 4. Браконьєрський відстріл.	1. Моніторинг стану болотяних екосистем парку. 2. Включення до заповідної зони ділянок болотяних екосистем. 3. Створення ділянок спеціального режиму охорони в місцях гніздування. 4. Посилення контролю та запобігання незаконного відстрілу.
Ряд Соколоподібні Falconiformes		
<i>Hieraetus pennatus</i> Gmelin, 1788 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ) <i>Haliaetus albicilla</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ) <i>Milvus migrans</i> Boddaert, 1783 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ) <i>Circaetus gallicus</i> Gmelin, 1788 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ) <i>Aguila clanga</i> Pallas, 1811 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ)	1. Вирубування старовікових лісів. 2. Фактор непокоєння. 3. Браконьєрський відстріл. 4. Забруднення довкілля.	1. Включення до заповідної зони частини старовікових деревостанів. 2. Збереження окремих старовікових дерев. 3. Створення ділянок спеціального режиму охорони в місцях гніздування, штучних гніздівель. 4. Моніторинг забруднення території. 5. Посилення контролю з метою запобігання незаконного відстрілу.
Клас Ссавці Mammalia		
Ряд Гризуни Rodentia		
<i>Castor fiber</i> , Linnaeus, 1758 (Берн. К.)	1. Браконьєрський відстріл та відлов. 2. Знищення хаток та гребель	1. Посилення контролю з метою запобігання незаконного відстрілу та відлову. 2. Організація моніторингу бобрових хаток та гребель.
Ряд Кажани Chiroptera		
<i>Myotis daubentonii</i> , Kuhl, 1817 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ) <i>Nyctalus noctula</i> , Schreber, 1774 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ)	1. Вирубування старовікових лісів.	1. Включення до заповідної зони частини старовікових деревостанів.

Закінчення табл. 2

1	2	3
<i>Nyctalus leisleri</i> Kuhl, 1817 <i>Plecotus auritus</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ) <i>Pipistrellus nathusii</i> Keyserling et Blasius, 1839 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ) <i>Pipistrellus pygmaeus</i> Leach, 1825 (ЧКУ, Берн. К., Бон. К., ЧСХ)	2. Знищення людиною. 3. Фактор непокоєння у сховищах.	2. Збереження окремих старовікових дерев.
Ряд Хижі Carnivora		
<i>Mustela erminea</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берн. К., ЧСХ) <i>Lutra lutra</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берн. К., ЄЧС, ЧСХ) <i>Mustela lutreola</i> Linnaeus, 1758 (ЧКУ, Берн. К., ЄЧС, ЧСХ)	1. Трансформація водно-болотних угідь та їх забруднення. 2. Браконьєрський відстріл та відлов. 3. Фактор непокоєння.	1. Моніторинг забруднення території. 2. Регулювання рекреаційного навантаження. 3. Посилення контролю з метою запобігання незаконного полювання.
<i>Meles meles</i> Linnaeus, 1758 (Берн. К., ЧСХ)	1. Браконьєрський відстріл та відлов. 2. Знищення підземних сховищ.	1. Посилення контролю з метою запобігання незаконного полювання. 2. Моніторинг підземних сховищ.
Ряд Ратичні Artiodactyla		
<i>Alces alces</i> Linnaeus, 1758 (Берн. К., ЧСХ)	Браконьєрський відстріл	Посилення контролю з метою запобігання незаконного відстрілу

його створення, і стан боліт та озер були проаналізовані за матеріалами лісовпорядкування та космічними знімками. Були закартовані й місця накопичення побутового сміття та визначені ділянки, які частіше відвідують люди.

Результати досліджень та їх обговорення. Кількість видів у фауні НПП "Слобожанський" ще не визначена. На сьогодні на території парку налічується **436** видів тварин. Серед них краще досліджені хребетні, серед безхребетних більше уваги приділялося метеликам (Lepidoptera), бабкам (Odonata) та павукам (Araneae) – табл. 1.

Загалом **180** видів тварин занесено до чинних в Україні охоронних переліків. Деякі види занесені одночасно до кількох "червоних" переліків. Серед них нами виділено 36 видів, які потребують найбільш уважного ставлення. Це тварини, які є рідкісними на території України або вразливими на території НПП "Слобожанський" та його околиць. Бобер річковий (*Castor fiber*) і борсук європейський (*Meles*

meles) – ключові види екосистем парку. Вони активно змінюють середовище та впливають на популяції інших тварин.

Варто назвати причини, які вплинули чи можуть вплинути на кількісний та якісний стан різноманіття фауни. Тваринний світ НПП "Слобожанський" представлений різними таксономічними групами безхребетних і хребетних тварин, які приурочені до певних біогеоценозів чи біоакваценозів. Заплаву р. Мерла та р. Мерчик у межах Краснокутського району в 70–80-х роках минулого століття було піддано корінній гідромеліорації. Це призвело до радикальної зміни гідрологічного режиму заплави. Через зміну гідрологічного режиму та клімату спостерігається висихання боліт на боровій терасі та зменшення площі водяного дзеркала озер, що призводить до втрати місць існування тварин. Система боліт та озер парку не тільки є ключовою у збереженні багатьох видів, що занесені до Червоної книги України та інших охоронних списків, а й відіграє важ-

ливу роль в екології коловодних птахів, таких як чаплі, качки, сивкоподібні тощо.

Основним наслідком лісогосподарчої діяльності на території теперішнього НПП стала фрагментація лісових масивів, утворення нетипових для цієї місцини ландшафтів – мозаїки лісовкритих та знеліснених, відкритих ділянок. Незімкнені лісові культури розсіяні по всій території на лівобережжі р. Мерла. Це також може стати причиною зникнення деяких окремих боліт. На території нагірної діброви утворилася мережа вирубок, що заростають паростю та рудеральною рослинністю. Інтенсивне зведення старовікових ділянок як соснового бору, так і діброви призводить до змін фауністичного складу екосистем. У першу чергу зменшується чисельність тих видів, що залежать від старих та дуплястих дерев (хижі птахи, кажани тощо). Суттєво знижується і різноманіття організмів, що пов'язані на різних етапах свого розвитку з мертвою деревиною (безхребетні). Порушуються процеси обміну речовиною, енергією та інформацією між компонентами екосистем.

У результаті лісогосподарчої діяльності на території НПП виникла розвинена мережа лісових доріг. Вони спричиняють зміни сімейних ділянок тварин, підвищують загальну фрагментованість оселищ. Розвинена мережа доріг збільшує рекреаційне навантаження на природні комплекси парку та підвищує ймовірність загибелі тварин на дорогах.

Через те, що до НПП прилягають великі населені пункти (смт Краснокутськ, с. Мурафа, с. Козіївка), періодично відбувається забруднення території побутовими відходами. Сміття, залишене людьми в лісі, може спри-

чинити як загибель окремих тварин, так і виникнення пожеж.

Високе рекреаційне навантаження на територію НПП можна пояснити близькістю населених пунктів, автомобільних шляхів та розвинутою мережею лісових доріг. Для збереження багатьох видів важливим є зменшення фактора непокоєння.

Під час дослідження було розглянуто види загроз для 36 видів, що потребують особливої уваги, та запропоновано заходи, які мають бути спрямовані на збереження їх популяцій (табл. 2). Обов'язково треба проводити роз'яснювальну роботу серед населення з метою запобігання знищення представників фауни. Важливим є й те, що збереження видів має враховувати не тільки зменшення дії негативних чинників на саму популяцію, а й збереження її місця існування.

Отже, під час планування наукових досліджень на території НПП слід приділити увагу вивченню фауни безхребетних, більш детальному вивченню орнітологічних комплексів та комплексів мікромамалії різних біотопів. 36 видів фауни парку потребують особливої уваги. Серед причин, які можуть негативно вплинути на їх популяції, можна назвати забруднення природних комплексів, вирубування лісів, деградацію та трансформацію водно-болотних угідь, браконьєрство, рекреаційне навантаження, пожежі та інші. Для збереження видів тварин необхідно проводити заходи які, спрямовані не тільки на саму популяцію, але і на її місцеіснування.

Автор висловлює ширю вдячність А.П. Біатову, О.В. Прилуцькому та О.С. Прилуцькій за допомогу в підготовці матеріалу.

Бібліографія

1. Серый журавль в Харьковской области: современное распространение и численность / Т.А. Атемасова, А.А. Атемасов, М.В. Банник, Ю.И. Вергелес // Журавли Украины. – Мелитополь, 1998. – С. 67–71.

2. Влащенко А.С. Сучасний стан вечірниць малої (Chiroptera) на території Харківської області / А.С. Влащенко // Вісник Львівського ун-ту. – 2009. – Вып. 51. – С. 145–156. – (Серія: Біологічна).

3. Грамма В.Н. О реликтовых участках и реликтовых видах насекомых Харьковской области / В.Н.

Грамма // Известия Харьковского энтомологического общества. – 1995. – Вып. 1–2. – С.28–30.

4. Кориунов А.В. Земноводные и пресмыкающиеся планируемого Национального природного парка "Слобожанский" / А.В. Кориунов, А.И. Зиненко // Материалы региональной конференции: "Животный мир: охрана и рациональное использование" / ХНУ. – Харьков, 2006. – С. 54–57.

5. Лопатин И.К. Зоогеография / И.К. Лопатин. – М., 1989. – 335 с.

Рецензент – доктор біологічних наук, професор **О.В. Жуков**